
Die leksikografiese hantering van neo-klassieke en pseudo-sintaktiese komposita*

A.E. van Niekerk, *Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal*

Abstract: The Lexicographical Treatment of Neo-classical and Pseudo-syntactic Compounds. The inconsistent treatment of neo-classical and pseudo-syntactic compounds in existing dictionaries can be ascribed mainly to uncertainty about the morphological status of these word-formations and to disregard for their status as compounds. Neo-classical compounds consist of a combination of a (usually) Greek or Latin word element and another element (affix or root). The Greek or Latin elements behave like affixes, but their ability to combine with affixes to form words calls into question their status as affixes. Moreover, the morphological and semantic differences between these elements and affixes are such that the elements could be referred to as neo-classical roots. The lexicographical treatment of the Greek and Latin word elements — these can be Initial Combining Forms (ICFs) or Final Combining Forms (FCFs) — is not based solely on linguistic considerations. For instance, in dictionaries such as the *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (HAT) and the *Nasionale Woordeboek* (NW) the tendency to accord greater lexicographical prominence to initial roots in preference to final roots arises from the traditional word-based structure of dictionaries. Neo-classical roots should be included as sublexical items. The lexicographer should explain relationships in meaning to lexical variants by means of clear cross-references. Neither the HAT nor the NW are consistent in supplying etymological information for foreign word-elements, although this can have a useful encoding value to the dictionary user. Phonological information on variations in ICFs and accent-placement would also be helpful since this information is not readily predictable. In dealing with sublexical lemmas, the lexicographer should be consistent in the pattern of description, regardless of the status he wants to accord these elements. The lexicographer may neither ignore the productivity of neo-classical compounds, nor arbitrarily include or exclude them. As multi-worded lexical items, the pseudo-syntactic compounds form orthographical units as well as units of meaning. As single lexicon items such compounds qualify for inclusion in dictionaries. All rules applying to ordinary lexical items should be followed in the lexicographical treatment of pseudo-syntactic compounds. Thorough contextual guidance, well-considered cross-references and indications of number, which correspond with real language usage are indispensable. It is essential that the inclusion of multi-worded lexical items should be both semantically and lexicologically justified. The lexicographical processing of neo-classical and pseudo-syntactic compounds demands a more consistent and circumspect approach. Lexicographers should pay more careful attention to this in future.

* Hierdie artikel is 'n hoofstuk, met geringe wysigings, uit 'n M.A.-skripsie *Die leksikografiese hantering van komposita* wat in Desember 1989 deur die Universiteit van Stellenbosch aanvaar is.

Keywords: LEXICOGRAPHY, NEO-CLASSICAL COMPOUNDS, PSEUDO-SYNTACTIC COMPOUNDS, SUBLEXICAL LEMMAS

Opsomming: Die inkonsekwente hantering van neo-klassieke en pseudo-sintaktiese komposita in bestaande woordeboeke kan veral toegeskryf word aan onsekerheid oor die morfologiese status van die genoemde woordvormingsprodukte en die negering van hul kompositumstatus. Neo-klassieke komposita bestaan uit die kombinasie van 'n (gewoonlik) Griekse of Latynse woord-element met 'n ander element (affiks of stam). Die Griekse of Latynse elemente funksioneer soos affikse, maar hul kombineerbaarheid met affikse om woorde te vorm, bring hul affiksstatus in die gedrang. Hierdie elemente verskil boonop morfologies en semanties dusdanig van affikse dat daar na hulle as neo-klassieke stamme verwys kan word. Die leksikografiese hantering van die Griekse en Latynse woordelemente — dit kan begin- of eindkomponente wees — is tot dusver nie op 'n suiwer linguïstiese grondslag geplaas nie. Die tendens om in woordeboeke soos die *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (HAT) en *Nasionale Woordeboek* (NW) groter leksikografiese prominensie aan eerste stamme bo slotstamme te verleen, berus byvoorbeeld op die tradisioneel woordgebaseerde struktuur van woordeboeke. Neo-klassieke stamme behoort as subleksikale lemmas ingesluit te word en waar die genoemde subleksikale items betekenismatig verband hou met leksikale variante, moet die leksikograaf dié betekenisverhouding met behulp van duidelike kruisverwysings ekspliseer. Etimologieleiding word nie in HAT en NW by vreemde woordelemente konsekwent deurgevoer nie, maar kan 'n enkoderende waarde hê en is as sodanig waardevol vir die woordeboekgebruiker. Fonologiese leiding ten opsigte van variasie by beginkomponente of klemplasing is eweneens nuttig omdat dié inligting nie gereedelik voorspelbaar is nie. Wat die hantering van subleksikale lemmas betref, moet die leksikograaf — ongeag die status wat hy aan dié elemente wil toeken — 'n eenvormige beskrywingspatroon handhaaf. Die leksikograaf darf nie die produktiwiteit van neo-klassieke komposita miskyk en hul insluiting of weglating na willekeur laat geskied nie. Die pseudo-sintaktiese komposita vorm as meerwoordige leksikale items 'n ortografiese en betekeniseenheid. As enkele leksikonitems kwalifiseer dusdanige komposita vir opname in die woordeboek. By die leksikografiese hantering van pseudo-sintaktiese komposita moet alle reëls wat vir gewone leksikale items geld, in aanmerking kom. Deeglike konteksleiding, weldeurdagte kruisverwysings en getalsaanduidings wat met die werklike taalgebruik strook, is onontbeerlik. Die opname van meerwoordige leksikale items moet semanties, maar ook leksikologies gemotiveer kan word. Die leksikografiese bewerking van neo-klassieke en pseudo-sintaktiese komposita vra om 'n benadering wat deur groter konsekwentheid en omsigtigheid gekenmerk word. Hieraan behoort leksikograwe in die toekoms noukeuriger aandag te skenk.

Sleutelwoorde: LEKSIKOGRAFIE, NEO-KLASSIEKE KOMPOSITA, PSEUDO-SINTAKTIESE KOMPOSITA, SUBLEKSIKALE LEMMAS

Die problematiek rondom die leksikografiese hantering van komposita het tot dusver nie genoeg aandag in artikels oor die leksikografie ontvang nie, alhoewel daar al op die tersaaklikheid van die probleem gewys is. Die kwessie is dikwels slegs terloops in die voorwoorde van enkele woordeboeke aangeraak.

Hierdie artikel is daarop gemik om 'n aantal taalkundige riglyne daar te stel vir die sinvolle hantering van twee tipes komposita, te wete *neo-klassieke* en *pseudo-sintaktiese komposita*. Die genoemde woordvormingsprodukte word nie tradisioneel as komposita gereken nie en is juis daarom in bestaande woordeboeke op 'n lukrake wyse gehanteer. 'n Sinvolle, konsekwente benadering is wenslik en moontlik.

1. *Neo-klassieke komposita*

1.1 Inleiding

Bauer (1983: 213) vestig die aandag op 'n soort woordvormingsproses wat tot dusver min aandag in literatuur oor die Engelse morfologie ontvang het. Die genoemde proses was/is ook aktief in Afrikaans werkzaam en die produkte daarvan moet deur die leksikograaf vir insluiting in 'n woordeboek oorweeg word.

Dié woordvormingsproses, wat as kompositumvorming of afleiding beskou sou kon word, bestaan uit die kombinasie van 'n (gewoonlik) Griekse of Latynse woardelement met 'n ander element (affiks of stam). Hierdie Griekse of Latynse elemente funksioneer soos affikse, maar toon terselfdertyd eenskappe wat hulle van affikse onderskei. Die *Oxford English Dictionary* (OED) praat van sodanige elemente as "combining forms" (Bauer 1983: 213), terwyl HAT hulle as "woordelemente" insluit. In NW word die morfologiese status van dié elemente nie geëkspliseer nie.

Die genoemde elemente is volop in Afrikaans en enkele voorbeelde is in die aparte bylae vervat.

1.2 "Woordelemente" versus affikse

Die woardelemente van Griekse of Latynse oorsprong kan soos affikse aan stamme gekoppel word (Bauer 1983: 213). Die probleem kom egter by gevalle waar, wat op die oog af na affikse lyk, met ander affikse verbind om woorde te vorm. Dit kan die taalkundige hoofbrekens besorg, want voor- en agtervoegsels word juis gedefinieer in terme van hul verbindbaarheid met stamme of woorde.

Leksikale items soos byvoorbeeld *astrografie*, *bioskoop*, *chiropodie*, *elektroliet*, *filosofie*, *hematosiet*, ens. kan nie morfologies sinvol ontleed word as 'n mens aanvaar dat woordvormingselemente soos *astro-*, *bio-*, *chiro-*, *elektro-*, *filo-*, *hematensyds* of *-grafie*, *-skoop*, *-podie*, *-liet*, *-sografie* en *-siet* andersyds affikse is nie.

Bauer (1983: 214) sê dan ook tereg dat vanweë hul unieke optrede, die sg. "combining forms" of "woordelemente" nie sonder meer as affikse beskou kan word nie. Hy onderskei tussen "Final Combining Forms (FCFs)" en "Initial Combining Forms (ICFs)".

Combrink (1989: 248) noem dusdanige verbindings "tegnosamestellings". Hy sê naamlik dat tegnosamestellings gewone samestellings is waarvan die eerste stam 'n tegnostam is en die tweede stam vry (vgl. *geopolities, kardiovaskulêr, kubofuturisme, neurokliniek, teledata*, ens.) of gebonde (vgl. *antroponimie, dramatologie, ekologie, Sowjettoloog, toponimie*, ens.) kan wees. Wat tegnosamestellings betref, sal daar vir die doel van die bespreking tussen begin- (ICFs) en eindkomponente (FCFs) onderskei word. Dié elemente verskil op die volgende maniere van affikse.

1.2.1 Morfologiese verskille

Aan die morfologiese verskille wat reeds vlugtig uitgewys is, kan die volgende toegevoeg word. In die eerste plek kan eindkomponente met beginkomponente verbind, terwyl dit nie vir gewone agtervoegsels moontlik is nie (Bauer 1983: 214). Dit blyk duidelik uit die onderstaande voorbeelde:

hidrofiel; hidrofiet; hidrofoon; hidrograaf; hidroskoop
**hidroaan; *hidrobaar; *hidrodom; *hidroheid; *hidroskap*

Uit die voorbeeldmateriaal (kyk bylae) blyk dit boonop dat beginkomponente feitlik altyd op *-o* eindig, behalwe as hulle met 'n formans verbind wat met 'n vokaal begin. As 'n betrokke komponent nie op *-o* uitgaan nie, is dit soms moontlik om daarvan 'n beginkomponent te maak deur *-o* by te voeg (Bauer 1983: 24). Vergelyk die volgende voorbeelde:

<i>leksikon</i>	>	<i>leksiko-</i>	+	<i>-graaf</i>
<i>neger</i>	>	<i>negro-</i>	+	<i>-fiel</i>
<i>film</i>	>	<i>filmo-</i>	+	<i>-teek</i>

Die wyse waarop beginkomponente met eindkomponente verbind, maak dit verder moontlik om eersgenoemde as 'n afsonderlike groep te beskou. Wat allereers opvallend is, is dat die meerderheid Afrikaanse voorvoegsels (soos Bauer dit ook vir Engels aantoon) op konsonante eindig en dus vanweë die genoemde fonologiese beperking nie met eindkomponente kan verbind nie. Vergelyk die voorvoegsels: *aarts-, her-, mis-, oer-, on-, ont-, ver-, wan-*, ens. Dit lyk dus of eindkomponente se optrede beperk is tot 'n kombinasie met eerste stamme wat op 'n vokaal eindig; dus $\left[\begin{smallmatrix} \text{st 1} & \text{V} & \text{st} \end{smallmatrix} \right] \left[\begin{smallmatrix} \text{st 2} & \text{st} \end{smallmatrix} \right]$ waar 2 'n eindkomponent is.

Selfs die voorvoegsels wat op vokale eindig, kan nie met eindkomponente verbind nie (Bauer 1983: 215) en daarom is die volgende leksikale items onmoontlik:

**akraat; *antefiel; *antigraaf; *befobie; *prelogie; *kogram; ens.*

Terwyl voorvoegsels se kombinasie moontlikhede dus beperk is, wil dit voorkom asof beginkomponente 'n groter morfologiese valensie het. Maar beginkomponente laat hulle nie sonder meer klassifiseer nie. Bauer (1983: 215) verwys na die woardelemente *hyper-* en *super-* (beginkomponente) wat as gedeeltelike sinonieme beskou moet word. Beide kan beteken "in baie hoë mate; buitengewoon, oormatig, uitermate". Nietemin wil dit voorkom asof *hyper-* meer geredelik met eindkomponente verbind as wat dit met *super-* die geval is. Vergelyk in dié verband *hiperplasie*, *hipertensie*, *hipertonie* en *hipertrofie* met *superfyn*, *superbelasting* en *supermark*, ens.

Die onderskeid tussen begin- en eindkomponente en affikse kan dus op morfologiese gronde geregverdig word.

1.2.2 Semantiese verskille

In die meeste gevalle bestaan daar 'n semantiese verskil tussen beginkomponente en voorvoegsels, maar dis moeilik vaspenbaar. Bauer (1983: 215) sê dat dit lyk asof beginkomponente betekenismatig meer bied as voorvoegsels. Die semantiese "lading" van woardelemente is egter nie absoluut meetbaar nie. Voorvoegsels soos *pre-* en *sub-* kan met onderskeidelik "voor" en "onder" verklaar word, terwyl *sosio-* moeilik verklaarbaar is sonder 'n verwysing na die samelewing of gemeenskap en *eko-* sonder dat daar van die ekologie of omgewing melding gemaak word. Ander beginkomponente is weer nes voorvoegsels met 'n enkele leksikale item vervangbaar. Vergelyk *bio-* ("lewe"), *hidro-* ("water") en *pseudo-* ("skyn"), ens. Affikse soos *mini-* en *-isme* bied op hulle beurt betekenismatig so baie dat hulle tot selfstandige woorde ontwikkel het.

Uit bogenoemde blyk dit dat dit nie moontlik is om op semantiese gronde 'n waterdigte skeiding tussen affikse en woardelemente van vreemde oorsprong te tref nie. Maar só 'n skeiding is dikwels ook nie tussen affikse en gewone woorde moontlik nie; vgl. *on-* en *nie-* in bv. *onduidelik* en *nie-duidelik*. Omdat affikse morfeme is, het hulle betekenis. Dieselfde betekenis kan ook as leksikale elemente geleksikaliseer word, naas die leksikalisering van subleksikale elemente.

Sommige neo-klassieke komposita of tegnosamestellings tree soos endosentriese komposita op, terwyl afleidings met voorvoegsels nie noodwendig dié endosentriese verhouding weerspieël nie. By die leksikale items *astrofisika* en *biochemie* tree die tegnostamme of beginkomponente as bepalers op van die slotstamme wat die semantiese kerne is. Dié optrede bewys die stamstatus van die beginkomponente. By die afleiding *ontwater* is die voorvoegsel *ont-* nie 'n tipe water nie, maar 'n *hereksamen* is wel 'n tipe *eksamen*. Dié hiponimiese verhouding geld egter nie sonder uitsondering nie en is ook nie tot dié tipe woordvormingsproses beperk nie. Bauer (1983: 215) wys daarop dat 'n *pseudosuur* juis nie 'n soort *suur* is nie, maar dat 'n *aartsbiskop* wel 'n soort *biskop* is.

Bauer (1983: 215) gee toe dat die woardelemente van Griekse en Latynse herkoms as gebonde stamme beskou sou kon word (soos Combrink ook aan-

dui), maar hy verkies om die genoemde elemente te aanvaar vir wat hulle is, naamlik elemente uit die Klassieke tale wat in Engelse woordvormingsprosesse benut word. In moderne Engels (en ook dikwels as leenvertalings in Afrikaans) is die produkte van dié woordvormingsprosesse volop. Bauer (1983: 215) wys tereg daarop dat alhoewel *telefoon* en *televisie* uit Griekse elemente bestaan, die sake waarna die betrokke leksikale items verwys, vir die antieke Grieke onbekend was. Vandaar die benaming "neo-klassieke" komposita.

1.3 Leksikografiese aspekte

Die onvermoë van taalkundiges om oor die morfologiese status van die genoemde woardelemente uitsluitel te gee, veroorsaak dat die leksikografiese hantering van sodanige subleksikale items nie op 'n suiwer linguïstiese grondslag geplaas kan word nie. Die leksikografiese hantering van die Griekse en Latynse woardelemente is aan die hand van dertig voorbeeldwoorde (kyk bylae) bestudeer. Die steekproef bestaan uit vyftien beginkomponente en vyftien eindkomponente. 'n Vergelyking is getref tussen die hanteringswyse van die *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (voortaan HAT) en die *Nasionale Woordeboek* (voortaan NW). Die volgende voorlopige gevolgtrekkings is gemaak.

- (a) Al vyftien beginkomponente is in HAT opgeneem, terwyl NW elf van die genoemde beginkomponente bevat. Wat die beginkomponente betref, lyk dit asof die woordeboeke 'n verteenwoordigende groep opgeneem het.
- (b) Slegs ses eindkomponente is in HAT opgeneem, terwyl NW geen eindkomponent insluit nie. Wat eindkomponente betref, bied HAT en NW nie 'n realistiese weergawe van hul gebruiksfrekwensie nie.

Bogenoemde tendens kan toegeskryf word aan die tradisionele woordgebaseerde struktuur van woordeboeke en die neiging om aan eerste stamme leksikografiese prominensie bo slotstamme te verleen. Leksikale items kleiner as woorde het maar eers onlangs lemmastatus gekry en die klem val steeds sterker op eerste stamme as slotstamme. Hieraan sal leksikograwe in die toekoms meer aandag moet gee — veral waar produktiewe woordvormingselemente aan die orde is.

1.3.1 Lemmastatus

Begin- en eindkomponente moet as subleksikale lemmas ingesluit word, omdat hulle in die meeste gevalle unieke komponente is wat slegs 'n stamoptrede het (as 'n mens aanvaar dat dié woordvormingsprosesse op kompositumvorming neerkom) en nie ook as afsonderlike leksikale lemmas opgeneem word nie.

Soms wil dit voorkom asof woordelemente soos bv. *-chroom*, *-graaf*, *-gram*, ens. ook as selfstandige woorde kan optree, maar die leksikale items *chroom* ("blink, harde, bros metaal"), *graaf* ("spitwerktuig" of "adellike titel") en *gram* ("klein massa in die metrieke stelsel") hou betekenismatig geensins met *-chroom* ("kleur"), *-graaf* ("geskrif") en *-gram* ("tekening") verband nie. By dié streeplemmas sal 'n kruisverwysing na die leksikale lemma dus ontbreek, soos wat dit ook in HAT die geval is. Op dié wyse word bevestig dat daar van verskillende leksikale items sprake is.

1.3.2 Kruisverwysings

In teenstelling met die bogenoemde subleksikale items hou die woordelemente *homo-*, *outo*, *-fobie*, *-foon* en *-manie* wel betekenismatig verband met die leksikale variante *homo*, *outo*, *fobie*, *foon* en *manie*. Die betekenis van die selfstandige woorde is herleibaar na dié van die woordelemente, want eersgenoemde het deur middel van 'n proses van "backformation" of "Rückbildung" uit neo-klassieke komposita ontstaan. Combrink (1989: 230) noem die proses "inkorting" en verwys na die verselfstandiging van tegnostamme soos bv. *Afro*, *gastro*, *kilo*, *makro*, *mikro* en *neuro*. Deur van kruisverwysings gebruik te maak, kan die leksikograaf sodanige verwantskap aantoon.

By die HAT-lemma *homo* staan bloot "Homoseksuele individu" en by *outo* "Motor", sonder enige aanduiding dat die genoemde leksikale items normaalweg as eerste lid van 'n kompositum optree, soos bv. in *homoseksueel* of *outomobiel*. *Homo* en *homo-*, asook *outo* en *outo-* is variante optredes van dieselfde leksikale item. Normaalweg kan die woordvariant as die ongemerkte optrede en die stamvariant as die gemerkte optrede beskou word. Dit wil voorkom asof by tegnostamme die teenoorgestelde geld. Die woordvariant is uiters gemerk, omdat dit die resultaat van "Rückbildung" is. By die woordvariant behoort 'n kruisverwysing na die kompositum waaruit hy gevorm is, verstrek te word. Waar die woordvariant 'n wyer waarde het as net die verkorting uit één kompositum, moet die kruisverwysing na die streeplemma gemaak word. By *homo* moet *homoseksueel* en by *outo* moet *outo-* as verwysing optree.

By die HAT-lemma *fobie* is die inligting vollediger, maar terwyl *outo-* as streeplemma optree, is dit nie met *-fobie* die geval nie. By die leksikale lemma *fobie* behoort *-fobie* as verwysing op te tree. Die leksikale lemma word soos volg gehanteer:

"*fobie*, (-ë). Sieklike vrees — veral gebruik as tweede lid van samestellings ... *Agora-*, *bakterio-*, *hidro-* of *hipsofobie*. [As simpleks < G. *phobos* vrees; as tweede lid van ss. < G. *-phobia* vrees vir die genoemde saak]."

Die subleksikale item *-foon* word weer wel as streeplemma ingesluit en soos volg verklaar:

"-foon. Tweede lid van enkele samestellings afgelei van G. *phone* geluid, klank, bv. *tele-, dikta-, mikrofoon.*"

Terselfdertyd word in die woordeboekartikel van die leksikale lemma *foon* te kenne gegee dat dié leksikale item deur "Rückbildung" gevorm is. Vergelyk: "*foon ... Verkorte vorm, veral in die spreektaal, van telefoon.*"

Die leksikale item *manie* word opgeneem en verklaar, maar sonder enige aanduiding dat hy as tweede lid van 'n kompositum (vgl. *xenomanie, monomanie*, ens.) ook 'n stamoptrede het. Die subleksikale lemma *-manie* ontbreek derhalwe. Die polisemiese waardes van *manie* word soos volg aangedui:

"*manie ... 1. Sieklike sug, drang tot iets sonderlings; oordrewe voorliefde vir iets ... 2. (psigiat.) Geestestoestand gekenmerk deur onbeheerde emosionele, verstandelike of senuweeprosesse; opwinding van psigotiese afmetings gekenmerk deur geestelike en liggaamlike ooraktiwiteit, verwarrende gedrag en eksaltasie.*"

Bogenoemde inskrywing sou ewe goed in 'n psigiater se handleiding of mediese handboek kon gestaan het, maar of sodanige definiëring van 'n algemene leksikograaf vereis word, is te betwyfel. Uit die voorafgaande bespreking blyk dit duidelik dat die gebruik van kruisverwysings by neo-klassieke lemmas en die komposita met neo-klassieke stamme veel te wense oorlaat.

1.3.3 Etimologie

HAT toon feitlik deurgaans die etimologie van die vreemde woardelemente aan, terwyl dit by NW ontbreek. Dit is waardevolle inligting vir die woordeboekgebruiker en kan hom in staat stel om die onverklaarde lemmas of vreemde leksikale items (dikwels vakwoorde) wat nie in die woordeboek opgeneem is nie, self te interpreteer. Sodanige inligting kan dus 'n enkoderende waarde hê.

1.3.4 Fonologiese inligting

Wat fonologiese leiding betref, gee HAT soms 'n aanduiding van hoe variasie by beginkomponente fonologies gemotiveer word. Vergelyk die volgende inskrywing:

"*hidro-*. Ook *hidr-* (voor vokale) ..."

Ongelukkig is HAT nie konsekwent in sy toepassing daarvan nie. Vergelyk die volgende inskrywings:

"*hipo-*. Ook soms *hip-*" en "*filo-*. Ook *fil-*."

In laasgenoemde gevalle word die afwesigheid van die *-o* nie verklaar nie.

NW bied weer waardevolle fonologiese leiding deur die klempatrone van dié woordvormingsprodukte aan te dui. Dit blyk uit die volgende inskrywings:

"*bio-*: met betrekking tot lewende organismes, tot wat lewe. Bioche'mie, -'fisika, -morfolo'gie."

"*hidro-*: water, vloeistof. Hidroteg'niek, -tera'pie."

"*hiper-*: in baie sterk of oordrewe mate. 'Hiperanalities, -beleef, -krities, -modern."

Sodanige inligting is vir die woordeboekgebruiker belangrik omdat die klempatrone van neo-klassieke komposita nie altyd sistematies voorspelbaar is nie, soos wat dit inderdaad ook met ander komposita die geval is.

1.3.5 Eenvormigheid

Onduidelikheid oor die morfologiese status van die vreemde elemente blyk uit HAT se hantering van die subleksikale lemmas *bio-*, *hiper-*, *meta-*, *super-*, *-gram* en *-skoop* om maar enkeles te noem. Vergelyk die leksikografiese hantering van die volgende subleksikale items:

- 1 "bio-. Met betrekking tot wat lewe ... [G. *bios* lewe]."
- 2 "hiper-. Voorvoegsel uit G. *huper*, met die betekenis ..."
- 3 "meta-. Woordelement met die bet. ... [G. *meta*]."
- 4 "super-. ... (L.) Eerste lid van ss. met die bet. ..."
- 5 "-gram. Woordelement afgelei van G. *gramma* met die betekenis ..."
- 6 "-skoop. Agtervoegsel afgelei van G. *skopos* ... met die bet. ..."

By 1 word (soos deurgaans in NW) geen aanduiding van die morfologiese status van die leksikale item gegee nie. By 2 en 6 word daarna verwys as affikse. By 3 en 5 word "woordelement" gebruik en by 4 word met die verwysing "Eerste lid van ss." geïmpliseer dat die betrokke element wel 'n stam is en dus betrokke is by kompositumvorming.

Dié hanteringswyse verwar die gebruiker. Dis nodig dat 'n eenvormige beskrywingspatroon gehandhaaf moet word, watter status die leksikograaf ook al aan dusdanige elemente wil toeken. Die status van die elemente moet boonop vanuit die taalkunde gemotiveer word.

1.4 Slot

Alhoewel HAT 'n groot groep Griekse en Latynse woordvormingselemente as streeplemmas akkommodeer, is dit nie duidelik op watter gronde insluiting

berus nie. Die volgende beginkomponente is bv. nie in HAT opgeneem nie, maar is net so aktief in Afrikaans werkzaam.

- eko-*. [G. *oikos* "huis"] soos in *ekologie, ekonomie, ens.*
lito-. [G. *lithos* "steen"] soos in *litograaf, litoloog, litosfeer, ens.*
orto-. [G. *orthos* "reg"] soos in *ortodoks, ortografie, ortopedie, ens.*
psigo-. [G. *psyche* "siel"] soos in *psigoanalise, psigoloog, psigopaat, ens.*

Komposita waarin die betrokke beginkomponente optree, is wel in HAT ingesluit en leksikografies bewerk. Sodanige hanteringswyse negeer die produktiwiteit van dié elemente en laat die leksikograaf terselfdertyd ruimte inboet wat meer oordeelkundig benut sou kon word.

Wat die leksikografiese hantering van neo-klassieke komposita betref, rus die verpligting op die leksikograaf om hulle so eenvormig en realisties as moontlik te benader. Daardeur word die sg. "moeilike" woorde vir die leek toeganklik gemaak.

2. *Pseudo-sintaktiese komposita*

2.1 Inleiding

In Afrikaans kom 'n tipe verbinding wat soos 'n sinsdeel lyk, maar 'n ander soort funksie of 'n besondere betekenis het, vry algemeen voor. Hierdie meerwoordige leksikale item vorm 'n ortografiese eenheid en kan as 'n soort kompositum beskou word. Sodanige verbinding, waarna voorts as 'n *pseudo-sintaktiese kompositum* verwys sal word, is boonop 'n betekenseenheid wat dikwels deur 'n enkele woord vervang kan word. Dié betekenis is nie af te lei uit die som van die samestellende dele se betekenis nie. 'n Pseudo-sintaktiese kompositum is dus 'n enkele leksikonitem wat as sodanig vir insluiting in die woordeboek kwalifiseer. Die lemmakeuse van 'n leksikograaf moet immers 'n getroue weerspieëling wees van alle leksikale items waaruit die betrokke taal se woordeboek bestaan (Gouws 1989: 108).

2.2 Leksikografiese hantering

Sover dit die leksikografiese hantering van pseudo-sintaktiese komposita aangaan, geld alle reëls wat vir gewone leksikale items geld. Slegs verbindings wat geleksikaliseerde items is en deel uitmaak van die kernwoordeboek van Afrikaans, sal vir insluiting in 'n handwoordeboek in aanmerking kom. Geleentheidskomposita soos die volgende, sal nie sonder meer as afsonderlike lemmas opgeneem word nie:

"moenie-vir-my-sê-wat-ek-moet-doen-nie-kyk";
 "raak-net-aan-my-en-ek-sal-jou-klap-uitdrukking";
 "as-ek-praat-bly-jy-stil-houding";
 "wat-het-ek-vir-jou-gesê-glimlag";
 "wat-moet-gebeur-sal-gebeur-gesindheid".

Die volgende verbindings is wel in HAT op hul alfabetiese plek opgeneem. Van dié verbindings verskyn 1, 7, 13, 14, 16, 18, 21 en 23 ook in NW. Dit is goeie leksikografiese praktyk.

- 1 *alhonderd-en-tien* ("Al is dit ook so; nogtans; almaskie.")
- 2 *blinkblaar-wag-'n-bietjie* ("Bladwisselende boom met blinkgroen blare en dorings op die takke.")
- 3 *dop-en-dam* ("[Minderwaardige] brandewyn en water.")
- 4 *droog-my-keel* ("Enigeen van 'n aantal plantsoorte ... waarvan die besies 'n vrank smaak in die keel veroorsaak.")
- 5 *duiwel-in-die-bos* ("Kosmos.")
- 6 *dwars-in-die-weg* ("1. Gebou wat dwars op 'n pad staan. 2. (fig.) Verkeerde, dwarskoppige mens.")
- 7 *elf-en-dertigste* ("Soveelste ... baie langsam.")
- 8 *hand-om-die-nek-hek* ("Konsertinahek wat met 'n stuk ketting of draad aan 'n stuk hout om die bo-ente van die eerste hekspoor en die hekpaal toegehou word.")
- 9 *help-my-krap* ("Jeukende huiduitslag; jolliejeuk; lekkerjeuk; Skotse fietel.")
- 10 *hou-jou-bek-wet* ("Wet waardeur vryheid van spraak belet of aan bande gelê word.")
- 11 *jan-in-die-sak* ("Doekpoeding.")
- 12 *jantjie-sonder-erg* ("Onbekommerde persoon wat ongeërg sy gang gaan.")
- 13 *jantjie-van-alles* ("Iemand wat allerhande werkies kan doen; faktotum.")
- 14 *jan-van-gent* ("Groot seevoël met wit vere ... seegans.")
- 15 *juffertjie-in-die-groen* ("1. Gewilde tuinblom. 2. Drankie gemaak van brandewyn en suiker.")
- 16 *kruiddjie-roer-my-nie* ("1. Baie gevoelige plant, met volop nektar, giftige blare en rooibruin blomme, ... 2. (fig.) Prikkelbare, liggeraakte, opvlieënde persoon.")
- 17 *kyk-in-die-pot* ("1. Man wat hom met kombuissake bemoei; potkyker. 2. (fig.) Onbeskeie, nuuskierige toeskouer wat hom graag met ander mense se sake bemoei.")
- 18 *laag-by-die-gronds* ("Nie hoogstaande, verhewe nie; platvloers.")
- 19 *lelie-der-dale* ("Lentebloom met 2 groot blare en spierwit, klokvormige blomme — sinnebeeld van reinheid.")

- 20 *ou-meid-onder-die-komers* ("Vleis in deeg gebak.")
- 21 *oupa-pyp-in-die-bek* ("Soort orgidee ... met perserige blomme waarvan die dun, dwars lip pypvormig is.")
- 22 *slinger-om-die-smoel* ("Melksnyfels.")
- 23 *wag-'n-bietjie* ("Benaming vir enigeen van verskeie struik- en bome met haakdorings, veral die katdoring ... en haakdoring ... en ... (haak-en-steek).")

2.2.1 Semantiese aspekte

Die volgende gegewens blyk uit die genoemde data. Uit die 23 leksikale items is daar ag wat gebruik word om na plante (vgl. 2, 4, 5, 15, 16, 19, 21 en 23) en vier om na mense (vgl. 6, 12, 13 en 17) te verwys. Een leksikale item kan op 'n mens of plant betrekking hê (vgl. 16). Daar is vyf leksikale items wat op kos en drank (vgl. 3, 11, 15, 20 en 22) dui en slegs een leksikale item wat tot die diere-wêreld (vgl. 14) behoort. Die ander vyf leksikale items (vgl. 1, 7, 9, 10 en 18) is nie so maklik klassifiseerbaar nie. Globaal beskou, lyk dit asof pseudo-sintaktiese komposita veral gebruik word om na plante of mense te verwys. Die genoemde komposita het 'n naamgewingsfunksie en dié benoeming beskryf 'n bepaalde aspek van die saak.

Sodanige beskrywing het egter nie altyd 'n letterlike waarde nie. Soos wat dit met geleksikaliseerde uitdrukkings die geval is, is die verhouding tussen die leksikale item en die saak waarna dit verwys, dikwels metafories. Dit geld byvoorbeeld die leksikale item *dwars-in-die-weg* wat 'n koppige, verkeerde mens aandui. In ander gevalle is die metaforiese verband nie meer aantoonbaar nie en het die leksikale item, bv. *jakkals-trou-met-wolf-se-vrou-wêre* (gesê as daar tegelyk reën en sonskyn is), 'n geïkoneerde betekeniswaarde. Pseudo-sintaktiese komposita is dus nie "selfverklarend" nie en kort 'n uitvoerige leksikografiese bewerking.

By vier van die lemmas, naamlik *dwars-in-die-weg*, *juffertjie-in-die-groen*, *kruidjie-roer-my-nie* en *kyk-in-die-pot* (vgl. 6, 15, 16 en 17) is polisemiese onderskeidings aangetoon en is daar tereg van die letterlike na die meer figuurlike betekenisonderskeidings bewees.

2.2.2 Konteksleiding

Wat by die bewerking van die HAT-lemma *alhonderd-en-tien* as hinderlik opval, is dat 'n gepaste voorbeeldsin ontbreek. Dit is nie vir die oningewyde woordeboekgebruiker voldoende om te weet dat dié leksikale item met "nogtans" of "almaskie" vervangbaar is nie. 'n Aanduiding van die sintaktiese optrede van dié ongewone verbinding sou waardevol wêes. By 'n soortgelyke lemma, naamlik *elf-en-dertigste*, is wel voorbeeldsinne ter toeligting gebruik.

2.2.3 Kruisverwysings

By die leksikale lemmas *noctans* en *almaskie* word sinoniemdefinisies en voorbeeldsinne aangetref, maar 'n kruisverwysing na *alhoonderd-en-tien* ontbreek. Dit is 'n leemte.

Die leksikale lemmas *duiwel-in-die-bos*, *jan-in-die-sak*, *jan-van-gent*, *kyk-in-die-pot* en *slinger-om-die-smoel* word onder andere met onderskeidelik *kosmos*, *doekpoeding*; *seëgans*, *potkyker* en *melksnyfels* verklaar. Waar laasgenoemde leksikale items as selfstandige lemmas optree, kom tereg kruisverwysings na die meerwoordige leksikale lemmas voor. 'n Jantjie-van-alles kan met "faktotum" verklaar word, maar by die lemma *faktotum* kom geen kruisverwysing na *jantjie-van-alles* voor nie. Dit is wenslik dat dit wel bygevoeg word.

HAT se hantering van die lemmas *blinkblaar-wag-'n-bietjie* en *wag-'n-bietjie(-boom)* is eweneens onbevredigend. Al is die genoemde leksikale items nie absoluut sinoniem nie, sou 'n mens by *blinkblaar-wag-'n-bietjie* die inskrywing "Vgl. WAG-'N-BIETJIE" en by *wag-'n-bietjie(-boom)* die inskrywing "Vgl. BLINKBLAAR-WAG-'N-BIETJIE" verwag. By die lemma *wag-'n-bietjie* is daar die implisiete verwysing na *haakdoring*, *haak-en-steek* en *katdoring* (vgl. 23). By *haakdoring* en *haak-en-steek* is daar wel 'n kruisverwysing na *wag-'n-bietjie*; maar by *katdoring* nie. Die enigste kruisverwysing na *blinkblaar-wag-'n-bietjie* kom by *haakdoring* voor. By *blinkblaar-wag-'n-bietjie* is daar geen verwysing na enige van die genoemde lemmas nie. Die woordeboekgebruiker sou by 'n konsekwente hanteringswyse baat vind.

2.2.4 Getalsaanduiding

Waar pseudo-sintaktiese komposita as leksikale lemmas optree, word hulle in HAT meestal sonder enige meervoudsaanduiding gelys, maar wat staan die woordeboekgebruiker te doen as hy die volgende wil sê:

"Jan en sy pa is albei *dwars-in-die-weë*"?

By *jantjie-sonder-erg* skyn dit makliker te wees:

"Ek is moeg daarvan om met julle *jantjies-sonder-erg* te sukkel!"

Hoekom word die meervoud by die volgende geval gegee en nie ook by die ander nie?

"Julle *kruidjie-roer-my-nies* moet maar eenkant toe staan!"

Oor die bogenoemde kwessies sou die leksikograaf waarskynlik uitsluitel kon gee. Sommige pseudo-sintaktiese komposita laat wel ruimte vir getalsaanpassings, sonder dat hul "idiomatisiteit" daardeur verlore gaan. Die leksikograaf

moet nie 'n rigoristiese benadering volg nie, maar hom deur werklike taalgebruik laat lei.

2.3 Slot

Alhoewel die insluiting van meerwoordige leksikale items oorwegend semanties gemotiveer is, mag die leksikograaf nie toelaat dat sy preokkupasie met "sense" of "meaning" die oorhand kry nie. Hierteen waarsku Sinclair (1984: 4) baie pertinent. Die opname van pseudo-sintaktiese komposita moet veral ook leksikologies gemotiveer kan word.

Verwysings

- Bauer, L. 1983. *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Botha, T.J.R. et al (Red.). 1989². *Inleiding tot die Afrikaanse taalkunde*. Pretoria: Academica.
- Combrink, J.G.H. 1989. Afrikaanse morfologie: 'n oorsig. Botha, T.J.R. et al (Red.). 1989²: 220-254.
- De Villiers, M. e.a. 1987¹. *Nasionale Woordeboek*. Kaapstad: Nasou.
- Gouws, R.H. 1989. *Leksikografie*. Kaapstad: Academica.
- Hartmann, R.R.K. (Red.). 1984. *LEXeter '83 Proceedings*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Odendal, F.F. 1979². *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Doornfontein: Perskor.
- Sinclair, J.M. 1984. Lexicography as an Academic Subject. Hartmann, R.R.K. (Red.). 1984: 3-12.

Bylae

ELEMENT	ETIMOLOGIE	KOMBINASIE-MOONTLIKHEDE	
1 astro-	G. <i>astro</i>	"ster"	<i>astrofisika;</i> <i>astrografie;</i> <i>astrologie</i>
2 bio-	G. <i>bios</i>	"lewe"	<i>biochemie;</i> <i>biografie;</i> <i>bioskoop</i>
3 chir(o)-	G. <i>kheir</i>	"hand"	<i>chiromansie;</i> <i>chiropodie;</i> <i>chirurgie</i>
4 elektro-	G. <i>elektron</i>	"amber"	<i>elektroanalise;</i> <i>elektrochemie;</i> <i>elektroliet</i>
5 filo-	G. <i>philos</i>	"lief vir"	<i>filologie;</i> <i>filosel;</i> <i>filosofie</i>
6 galvano-	It. Na Luigi <i>Galvani</i> wat die eerste die verskynsel van chemies opgewekte stroom beskryf het. "wat elektriese stroom deur chemiese werking opwek"		<i>galvano-chirurgie;</i> <i>galvanometer;</i> <i>galvanoskoop</i>
7 hemato-	G. <i>haima</i>	"bloed"	<i>hematofobie;</i> <i>hematologie;</i> <i>hematosiet</i>
8 hidro-	G. <i>hudor</i>	"water"	<i>hidrochloride;</i> <i>hidrodinamies;</i> <i>hidrofiel</i>
9 hiper-	G. <i>huper</i>	"bo"	<i>hiper-Afrikaans;</i> <i>hiperbool;</i> <i>hipersensitief</i>
10 hipo-	G. <i>hupo</i>	"onder"	<i>hipochondries;</i> <i>hipodermies;</i> <i>hipofonie</i>
11 homo-	G. <i>homos</i>	"dieselfde"	<i>homochromaties;</i> <i>homoniem;</i> <i>homoseksueel</i>

12	<i>meta-</i>	<i>G. meta</i>	"met"	<i>metacarpus;</i> <i>metafisika;</i> <i>metafoor</i>
13	<i>outo-</i>	<i>G. autos</i>	"self"	<i>outobiograaf;</i> <i>outodidak;</i> <i>outograaf</i>
14	<i>pseudo-</i>	<i>G. pseudos</i>	"vals"	<i>pseudoniem;</i> <i>pseudoprofeet;</i> <i>pseudoskoop</i>
15	<i>super-</i>	<i>G. super</i>	"bo"	<i>superbelasting;</i> <i>superfyn;</i> <i>superlatief</i>
16	<i>-chrom</i>	<i>G. chroma</i>	"kleur"	<i>monochroom;</i> <i>polichroom</i>
17	<i>-fiet</i>	<i>G. phuton</i>	"plant"	<i>holofiet;</i> <i>sporofiet;</i> <i>geofiet</i>
18	<i>-fobie</i>	<i>G. phobia</i>	"vrees"	<i>agorafobie;</i> <i>bakteriofobie;</i> <i>gamofobie</i>
19	<i>-foon</i>	<i>G. phone</i>	"geluid"	<i>diktafoon;</i> <i>mikrofoon;</i> <i>polifoon</i>
20	<i>-gamie</i>	<i>G. gamos</i>	"huwelik"	<i>bigamie; endogamie;</i> <i>monogamie</i>
21	<i>-graaf</i>	<i>G. graphos</i>	"geskrif"	<i>geograaf;</i> <i>leksikograaf;</i> <i>telegraaf</i>
22	<i>-gram</i>	<i>G. gramma</i>	"tekening"	<i>outogram;</i> <i>radiogram;</i> <i>telegram</i>
23	<i>-kraat</i>	<i>G. kratos</i>	"mag"	<i>burokraat;</i> <i>demokraat;</i> <i>fisiokraat</i>
24	<i>-krasie</i>	<i>G. kratos</i>	"mag"	<i>burokrasie;</i> <i>demokrasie;</i> <i>outokrasie</i>
25	<i>-liet</i>	<i>G. lithos</i>	"steen"	<i>fonoliet;</i> <i>granoliet;</i> <i>monoliet</i>
26	<i>-logie</i>	<i>G. logos</i>	"woord"	<i>musikologie;</i> <i>sosiologie;</i> <i>teologie</i>

27	<i>-manie</i>	<i>G. mania</i>	"raserny"	<i>bibliomanie;</i> <i>dipsomanie;</i> <i>kleptomanie</i>
28	<i>-metrie</i>	<i>G. metrein</i>	"meet"	<i>fotometrie;</i> <i>geometrie;</i> <i>psigometrie</i>
29	<i>-patie</i>	<i>G. pathos</i>	"lyding"	<i>heteropatie;</i> <i>simpatie;</i> <i>telepatie</i>
30	<i>-skoop</i>	<i>G. skopos</i>	"kyker"	<i>mikroskoop;</i> <i>stetoskoop;</i> <i>teleskoop</i>